

INVENTORI FONEM VARIAN MELANAU BINTULU DI SARAWAK

NORFAZILA AB. HAMID
Universiti Kebangsaan Malaysia
norfazilaabhamid@ukm.edu.my

ABSTRAK

Makalah ini membincangkan salah satu varian Melanau (VM) yang terdapat di Sarawak iaitu varian Melanau Bintulu (VMBT). Objektif kajian dalam makalah ini ialah menilai dan menyusun semula aspek-aspek fonologi yang masih belum mendapat penjelasan terhadap beberapa kajian tentang VMBT terutamanya dalam menentukan jumlah inventori fonem. Justeru, kajian ini bertujuan menyentuh aspek fonetik dan fonologi dengan cara mendeskripsikan sistem fonologi VMBT dengan memaparkan penyebaran bunyi vokal, diftong, konsonan dan melihat keberadaan alternasi dalam VM BT ini. Pendekatan yang dimanfaatkan dalam mencapai objektif kajian ini ialah pendekatan struktural. Hasil kajian membuktikan bahawa VMBT mempunyai 6 fonem vokal iaitu /i, u, e, o, ↔, a/ dan memiliki enam diftong iaitu /-aw, -aj, -ej, -↔w, -uy, dan oj/. Sehubungan itu, hasil kajian turut memperlihatkan adanya vokal rangkap dalam varian ini yang terdiri daripada urutan dua vokal sahaja. Seterusnya, VM BT mempunyai 24 fonem konsonan; tujuh buah konsonan letupan /p, b, t, d, k, g, //, dua konsonan implosif /≡, ʌ/, dua konsonan letusan / τΣ, dZ/, lima konsonan geseran /v, s, z, ®, h/, empat konsonan nasal /m, n, ʎ, N/ satu konsonan getaran /r/, satu konsonan sisian /l/ dan dua konsonan separuh vokal /w, j/. Seterusnya, berkaitan dengan rangkap konsonan (gugus konsonan) VM BT memperlihatkan wujudnya rangkap konsonan nasalisasi plosif yang terjadi pada kata monosilabel, homorganik nasal yang berlaku pada kata dwisilabel dan bukan homorganik yang hadir pada posisi tengah kata. Penemuan ini menekankan kepentingan untuk memelihara variasi fonetik ini bagi mengekalkan kepelbagaian linguistik dan warisan budaya komuniti Melanau di Bintulu, Sarawak.

Kata kunci: fonem; fonologi; Melanau Bintulu; penyebaran; struktural.

INVENTORY OF MELANAU VARIANT PHONEMES OF BINTULU IN SARAWAK

ABSTRACT

This paper discusses one of the Melanau variants (VM) found in Sarawak, namely the Bintulu Melanau variant (VMBT). The objective of the research in this paper is to evaluate and reorganize the aspects of phonology that have not yet been explained in some studies about VMBT, especially in determining the total phoneme inventory. Thus, this study aims to touch on phonetic and phonological aspects by describing the phonological system of VMBT by displaying the spread of vowel sounds, diphthongs, consonants and looking at the existence of alternations in VM BT. The approach used in achieving the objective of this study is the structural approach. The results of the study prove that VMBT has 6 vowel phonemes namely

/i, u, e, o, ↔, a/ and has six diphthongs namely /-aw, -aj, -ej, --↔w, -uy, and oj/. Accordingly, the results of the study also show the presence of double vowels in this variant which consists of a sequence of two vowels only. Next, VM BT has 24 consonant phonemes; seven explosive consonants /p, b, t, d, k, g, //, two implosive consonants /≡, ʌ/, two explosive consonants / τΣ, dZ/, five fricative consonants /v, s, z, ®, h/, four nasal consonants /m, n, ʃ, N/ one vibrating consonant /r/, one lateral consonant /l/ and two semi-vowel consonants /w, j/. Next, in relation to consonant pairs (consonant groups) VM BT shows the existence of plosive nasalization consonant pairs that occur in monosyllabic words, homoorganic nasals that occur in bisyllabic words and non-homorganic ones that are present in the middle of words. This finding emphasizes the importance of preserving this phonetic variation in order to preserve the linguistic diversity and cultural heritage of the Melanau community in Bintulu, Sarawak.

Keywords: phoneme; phonology; Melanau Bintulu; distribution; structural.

PENGENALAN

Negeri Sarawak, sebuah tempat yang mempesonakan di Malaysia, mempunyai keindahan alam semula jadi yang menakjubkan dan kekayaan budaya yang unik. Dikelilingi oleh hutan hujan tropika yang subur dan sungai yang mengalir deras, Sarawak menawarkan pemandangan yang menakjubkan kepada pengunjung. Selain daripada keindahan alamnya, Sarawak juga kaya dengan warisan budaya yang beragam. Masyarakat etnik seperti Orang Ulu, Iban, Bidayuh, dan Melanau mewarisi tradisi-tradisi lama yang masih dijaga dengan rapi. Pesta Gawai dan Keamatan adalah antara perayaan tradisional yang diraikan dengan meriah oleh penduduk tempatan. Di samping itu, Sarawak juga terkenal dengan masakan yang lazat seperti manok pansoh, umai, dan laksa Sarawak yang pasti menggoda selera. Kebudayaan kulinernya yang pelbagai mencerminkan kepelbagaian etnik yang wujud di negeri ini. Bagi penggemar sejarah, Sarawak menawarkan pelbagai destinasi menarik seperti Kuching, ibu negeri yang penuh dengan bangunan bersejarah, serta perkampungan tradisional seperti Annah Rais dan Kampung Budaya Sarawak. Dengan keunikan alam semula jadi dan kepelbagaian budayanya, negeri Sarawak pastinya menjadi destinasi yang menarik untuk dilawati. Jom terokai keindahan dan kekayaan Sarawak yang menunggu untuk diterokai.

Menurut Asmah (1983: xi) orang di Sabah dan Sarawak dikenali melalui nama yang mungkin menunjukkan satu kumpulan secara linguistiknya bervariasi atau sesuatu kumpulan yang mempunyai satu bahasa. Negeri Sarawak juga mempunyaipelbagai bahasa sukuan seperti juga Sabah yang turut mempunyai suku bahasa yang berbeza. Dalam makalah ini yang akan diketengahkan ialah bahasa Melanau. Bahasa Melanau yang mendominasi di Sarawak ini merupakan sebahagian daripada keluarga bahasa Austronesia. Bahasa Austronesia, yang berkembang dari kebudayaan Dong Son di Selatan China pada tahun 2500 SM, memberi asas kepada bahasa Melanau. Orang Melanau di Sarawak menggunakan bahasa Melanau dalam pelbagai situasi (King 1978). Menurut King (1978), pada tahun 1960, populasi orang Melanau berjumlah kira-kira 44,000, dengan sebahagian besarnya menganut agama Islam, kecuali beberapa yang menganuti agama Kristian Roman Katolik.

Ciri-ciri bahasa Melanau Sarawak termasuk pengaruh yang kuat daripada bahasa Melayu, Iban, dan Mandarin. Sistem bunyi vokal dan konsonan dalam bahasa ini memainkan

peranan penting dalam membezakan antara dialek-dialek yang berbeza. Selain daripada itu, bahasa Melanau Sarawak juga kaya dengan ungkapan-ungkapan dan frasa-frasa yang digunakan dalam kehidupan harian masyarakat Melanau. Warisan budaya yang terkandung dalam bahasa ini menjadi aspek penting dalam identiti etnik Melanau. Bagi generasi muda Melanau, mempelajari dan mengekalkan bahasa Melanau Sarawak adalah penting untuk memastikan warisan budaya ini terus hidup dan berkembang. Dengan usaha bersama, bahasa ini dapat terus dijunjung dan diwarisi oleh generasi akan datang.

Sebelum penulisan makalah ini, 27 kajian sebelumnya telah dirujuk untuk memberikan gambaran awal tentang kajian yang telah dijalankan oleh pengkaji sebelumnya. Daripada 27 kajian sebelumnya yang digunakan sebagai sandaran untuk kosa ilmu ini, 23 VM terdapat di Sarawak, yang tentunya melibatkan pelbagai lokasi yang berbeza. Setelah membaca penyelidikan terdahulu yang dirujuk, pengkaji dapat membuat kesimpulan bahawa penyelidikan ini bukanlah satu kajian yang menyeluruh untuk mewakili populasi Melanau ini. Banyak wilayah Melanau masih belum diteroka. Namun begitu, ini tidak boleh dianggap sebagai kesilapan terhadap kajian sebelumnya kerana setiap pengkaji berhak untuk menentukan bidang kajian yang ingin mereka pelajari berdasarkan minat mereka, kepakaran mereka, atau mungkin kerana tempoh kajian yang agak terhad boleh menjadikannya agak terhad.

Oleh itu, apa yang boleh dikatakan di sini ialah kajian terdahulu memberikan asas yang baik untuk kajian akan datang yang lebih mendalam dan meluas dalam bidang kebahasaan, terutamanya dalam bidang linguistik. Salah satu kelebihan yang diperoleh oleh pengkaji ialah kelemahan atau kelompongan kajian terdahulu membolehkan penemuan baharu ditambah baik kepada kelompongan penyelidikan sebelumnya. Oleh itu, makalah ini menumpukan kajian terhadap VMBT iaitu, varian yang dianggap penting untuk menunjukkan varian Melanau lain. Justeru, matlamat utama kajian ini ialah menjelaskan elemen fonologi yang belum dijelaskan dalam beberapa kajian VMBT. Oleh itu, aspek fonetik dan fonologi adalah subjek kajian ini (lihat juga kajian Mohd Tarmizi Hasrah, Rahim Aman & Shahidi A.H, 2010; Saidatul Nornis Hj. Mahali, 2010; Kaharuddin & Rahim Aman, 2011, Norfazila Ab. Hamid & Rahim Aman, 2016.) dengan cara mendeskripsikan sistem fonologi VM BLGN dengan memaparkan penyebaran bunyi vokal dan diftong dalam kata VM BLGN berlandaskan pendekatan struktural (lihat juga kajian yang sama dalam Norfazila Ab Hamid et al. 2017, Norfazila Ab. Hamid & Rahim Aman, 2017, Norfazila Ab Hamid 2019 dan 2020, Norfazila Ab Hamid & Norhasliza Ramli 2021, Norfazila Ab Hamid & Wan Robiah Meor Osman 2023, dan Norfazila Ab Hamid et al. 2023).

METODOLOGI PENYELIDIKAN

Richards & Rodgers (dlm Henry, 1991: 1) pula, mengatakan metodologi mencakupi sukatan, pendekatan, strategi atau teknik, dan prosedur. Oleh itu, bolehlah dikatakan metodologi merupakan cara atau tatacara gerak kerja dalam sesuatu penyelidikan. Metod atau kaedah yang baik dan sesuai akan menghasilkan dapatan kajian yang baik. Dalam melakukan sesuatu kajian, beberapa kaedah tertentu boleh digunakan untuk memungut, menganalisis, serta mentafsir data. Dalam bahagian ini secara khususnya membincangkan metodologi dan pendekatan yang dimanfaatkan bagi mengenal pasti inventori fonem yang wujud dalam VMBT. Kajian ini memanfaatkan dua kaedah kajian utama iaitu kaedah kajian kepustakaan dan kajian lapangan (pemilihan senarai kata/soal selidik, pemilihan kawasan dan batasan kajian, pemilihan informan,

pengumpulan data) seterusnya pemaparan data serta analisis data. Kedua-dua kaedah ini dimanfaatkan bagi menghasilkan satu output kajian yang lebih telus.

KAJIAN KEPUSTAKAAN

Kajian kepustakaan, merupakan kaedah yang digunakan oleh seseorang pengkaji untuk mendapatkan data dan bukti melalui kajian ke atas dokumen dan rekod (Mohd Sheffe 1991: 41). Dalam makalah ini, kajian kepustakaan telah dilakukan untuk mendapatkan maklumat penting berkenaan latar belakang masyarakat VMBT. Sebelum pengkaji turun ke lapangan, pemahaman latar belakang masyarakat ini menjadi asas penting kerana ia memberikan gambaran awal tentang corak kehidupan masyarakat tersebut. Selain itu, kaedah kepustakaan membolehkan pengkaji mengakses maklumat berharga mengenai kajian terdahulu yang berkaitan dengan subjek kajian. Pengetahuan tentang penyelidikan sebelum ini dapat mengelakkan pengulangan kajian yang sama. Oleh itu, untuk memperoleh maklumat tentang aspek ilmu perbandingan dan dialek, kaedah kepustakaan adalah penting. Pelaksanaan dasar ilmu perbandingan bahasa seharusnya diberi keutamaan. Maklumat terkini mengenai ilmu dialektologi boleh diperoleh melalui aktiviti pembacaan ini, yang pada akhirnya akan meningkatkan kualiti penyelidikan yang dijalankan.

KAJIAN LAPANGAN

Menurut Wan Hashim Wan Teh (1980: xv), kajian lapangan atau kajian luar dalam pengertian umum merujuk kepada apa sahaja penyelidikan yang dilakukan oleh seseorang di luar kongkongan fizikal, tempat, atau ruang seperti di luar bilik, di luar bilik pejabat, di luar kampus, di luar negeri, dan sebagainya. Dalam bidang linguistik, kajian lapangan digunakan untuk mendapatkan data yang diperlukan. Salah satu aspek penting dalam kajian lapangan ialah strateginya untuk memantapkan sesuatu hasil kajian. Oleh itu, dengan kata lain kerja lapangan ini adalah penting untuk pengkaji mendapatkan maklumat serta data yang kukuh, bertetapan objektif kajian. Dalam kajian lapangan ini, aspek yang di sentuh ialah pemilihan senarai kata/soal selidik, pemilihan kawasan dan batasan kajian, pemilihan informan, pengumpulan data dan pemaparan data serta analisis data.

PEMILIHAN SENARAI KATA/SOAL SELIDIK

Dalam kajian ini, soal selidik yang digunakan merupakan senarai kata yang digunakan oleh Rahim Aman (1997), dalam kajiannya yang bertajuk 'Perbandingan fonologi dan morfologi bahasa Iban, Kantuk, dan Mualang'. Walaupun, senarai kata ini pada asasnya diambil daripada senarai kata tersebut, namun dalam kajian ini, senarai kata tersebut telah diubahsuai supaya bersesuaian dengan masyarakat yang dikaji (lihat Mohd Tarmizi Hasrah et al. 2010, Kaharuddin & Rahim, 2011, Norfazila Ab. Hamid, 2014, Norfazila & Rahim, 2016 dan 2017, Norfazila et al. 2017 dan Norfazila Ab Hamid 2019 dan 2020 dan Norfazila Ab Hamid & Norhasliza Ramli 2021 dan Norfazila et al. 2023). Senarai kata ini terdiri daripada 477 perkataan yang terdiri daripada 12 domain makna ini diambil dan diuji sendiri oleh pengkaji di kawasan lapangan terhadap VMBT. Dua belas domain makna tersebut dapat dilihat seperti di bawah:

1. Tubuh Badan	7. Alat Pertanian
2. Kata Kerja	8. Makanan
3. Alat Rumah	9. Waktu dan Cuaca
4. Nama dan Ganti Nama	10. Kata Ukuran
5. Binatang	11. Pakaian
6. Persaudaraan	12. Kata Bilangan

PEMILIHAN KAWASAN DAN BATASAN KAJIAN

Makalah ini membicarakan tentang VMBT. Pada umumnya, petempatan utama masyarakat Melanau di Sarawak dibahagikan kepada tiga kumpulan. Kumpulan pertama terdiri daripada kumpulan Tengah iaitu mereka yang tinggal di sekitar Sungai Igan, Oya, dan Mukah. Kumpulan kedua ialah kumpulan Selatan, iaitu yang tinggal di sekitar sungai Rejang iaitu dari Rejang hingga ke Matu. Kumpulan ketiga ialah kumpulan Utara iaitu yang tinggal di sekitar Balingian sehinggalah ke Bintulu. Pembahagian kumpulan ini adalah berdasarkan perbezaan dari aspek pola petempatan dan pertuturan (Clayre 1970: 330-352). Petempatan mereka lebih berpusat di kuala-kuala sungai yang berdekatan dengan kawasan pantai seperti Bintulu, Mukah, Oya, Matu, dan Igan yang merupakan kawasan yang subur. Di samping itu, terdapat kelompok perkampungan lain yang lebih kecil dan kebanyakannya terletak dari daerah Rajang di bahagian keenam sehinggalah ke daerah penempatan yang agak pedalaman seperti Dalat, Medong, Kut, Narub, Bintulu, dan Tatau. Selain itu, lokasi kawasan ini terpisah satu sama lain disebabkan persisiran pantai iaitu dari selatan ke utara, jaringan sungai dan hutan.

Melanau adalah salah satu etnik pribumi di Sarawak, Malaysia. Dalam makalah ini Bintulu dijadikan fokus kajian. Bintulu atau juga Melanau Bintulu merupakan kawasan yang dikenali dengan kepelbagaian budaya dan warisan yang kaya. Di Bintulu, terdapat komuniti Melanau yang kaya akan warisan budaya dan tradisi mereka. Bintulu terletak di pantai timur Sarawak, berdekatan dengan Laut China Selatan. Bintulu adalah sebuah bandar yang mempunyai pelabuhan penting di Sarawak. Ia terkenal dengan industri arang batu dan gas asli. Keindahan alam semulajadi seperti Taman Negara Similajau dan Pantai Temasya berada tidak jauh dari bandar ini. Penduduk tempatan yang terutamanya terdiri daripada masyarakat Melanau mempunyai tradisi dan adat istiadat yang unik. Kawasan ini terkenal dengan keindahan alam semula jadi yang menakjubkan, terutamanya sungai yang mengalir serta kepelbagaian flora dan fauna yang memukau. Penduduk Melanau Bintulu menjaga warisan budaya mereka dengan tekun, dari makanan tradisional hingga upacara adat yang diwarisi turun temurun. Komuniti Melanau di Bintulu dikenali dengan keahlian dalam membuat perahu tradisional yang dipanggil "perahu lepa". Kebanyakan Melanau masih mengamalkan adat dan kepercayaan tradisional mereka.

Bahasa Melanau turut mendominasi komunikasi di kawasan ini, memainkan peranan penting dalam menyatukan komuniti tempatan. Melalui usaha pemeliharaan budaya dan warisan, Melanau Bintulu terus mengekalkan identiti unik mereka dalam landskap yang semakin berkembang. Dengan keunikan budaya dan keindahan alamnya, Melanau Bintulu menawarkan pengalaman yang memukau kepada pelawat yang ingin meneroka kepelbagaian dan kecantikan kawasan ini.

PENGUMPULAN DATA

Dalam menentukan kaedah yang digunakan untuk mengumpulkan data, seseorang pengkaji haruslah pandai memilih kaedah yang sesuai semasa menjalankan penyelidikan. Ini disebabkan, penggunaan kaedah yang sesuai akan menentukan data yang diperolehi adalah tepat. Dalam kajian ini, pengkaji telah menggunakan metode cakap. Menurut Mahsun (2005:93), metode cakap disebabkan cara percakapan antara peneliti dengan informan. Adanya percakapan antara peneliti dengan informan mengandungi erti terdapat kontak antara mereka. Oleh itu, data diperolehi melalui penggunaan bahasa secara lisan. Teknik yang akan diguna pakai semasa mengumpul data ialah temu bual, rakaman dan pemerhatian ikut serta.

Menurut Wan Hashim Wan Teh (1980:7), temu bual ialah satu proses interaksi antara penemu bual dengan responden yang bertujuan mendapatkan maklumat. Dalam kajian ini, kaedah temu bual ini digunakan oleh pengkaji. Soalan yang ditanya kepada informan ialah berkaitan dengan senarai kata yang telah disediakan oleh pengkaji. Semasa sesi temu bual, pengkaji telah menggunakan pelbagai cara dan gaya bagi melancarkan sesi temu bual. Salah satu cara yang digunakan bagi mengajukan soalan yang berkaitan dengan anggota tubuh badan, contohnya perkataan 'kuku', pengkaji menggunakan cara dengan bertanyakan "Pak cik, ini panggil apa?" sambil pengkaji tunjukkan kuku. Cara ini sejajar dengan cara yang pernah digunakan oleh Dieth dan Orton (Trudgill, 1990:33): "Apakah yang ada dalam poket saya? [Dengan menunjukkan poket yang kosong] (tidak ada, tiada).

Dalam kajian ini pengkaji berusaha mengelakkan informan dari rasa bosan dengan mengajukan permintaan untuk berkongsi kisah hidup mereka. Jika informan mulai merasa letih semasa proses pengumpulan data, pengkaji akan menawarkan minuman yang disediakan oleh tuan rumah untuk memberikan kesempatan berehat. Setelah berehat selama lapan hingga dua belas minit, pengkaji akan kembali mengarahkan perbincangan kepada topik asal dengan bertanya soalan berkaitan senarai kata. Sesi tanya jawab ini berlangsung selama dua hingga tiga jam.

Semasa pengkaji menemu bual informan (seorang informan perempuan), pengkaji turut menggunakan kaedah rakaman. Kaedah rakaman adalah kaedah yang paling baik digunakan dalam sesuatu kajian. Ini disebabkan, dengan menggunakan kaedah ini maklumat yang diperolehi ini akan dapat disimpan dengan lebih lama untuk dibuat rujukan. Menurut Labov (1972:13), untuk memperoleh data yang bermutu dan lengkap daripada perbualan individu adalah dengan cara merakamkan perbualan yang disertai pemerhatian ikut serta. Dalam kajian ini, rakaman dilakukan secara sedar iaitu informan diajukan soalan dan setiap perbualan itu dirakam. Segala rakaman perbualan yang berkaitan dengan data kajian ini kemudian ditranskripsikan dalam bentuk fonetik. Transkripsi data menggunakan lambang fonetik antarabangsa (IPA). Teknik transkripsi ini digunakan semasa proses temu-bual berlangsung dengan informan.

Bagi melengkapkan data, pengkaji turut menggunakan kaedah pemerhatian ikut serta. Kaedah ini digunakan oleh pengkaji bagi memastikan apa yang diujarkan oleh informan ini terhadap sesuatu perkara yang dibicarakan adalah benar. Dalam perbualan ini, pengkaji turut ikut serta dalam perbualan dan mencatatkan serba sedikit tentang maklumat yang berkaitan dengan tajuk kajian pengkaji. Perkataan yang kurang jelas didengar dicatatkan ditanya kembali oleh pengkaji kepada informan terbabit. Kaedah ini sesuai digunakan memandangkan percakapan adalah spontan dan bersifat natural.

PEMAPARAN DATA DAN ANALISIS DATA

Menurut Mahsun (1995:14) kaedah pemaparan data melibatkan dua cara iaitu i) perumusan data dengan menggunakan istilah biasa dan istilah teknikal linguistik antaranya fonologi; dan ii) perumusan menggunakan simbol atau lambang tertentu. Kedua-dua cara ini diterapkan dalam menganalisis data dalam kajian ini. Perumusan data menggunakan istilah biasa dan teknikal seperti fonetik, fonologi, fonem, fonemik, alternasi, rekonstruksi, retensi, inovasi, pengelasan, refleks dan lain-lain lagi. Istilah teknikal ini berkait dengan tertentu sesuai dengan kajian yang dilaksanakan oleh pengkaji contohnya dalam bidang dialektologi dan ilmu bandingan ini. Antara simbol yang digunakan dalam kajian ini ialah:

- i) (/ /), kurungan miring ini bermaksud mengapit unsur fonologi;
- ii) (/), melambangkan di persekitaran;
- iii) ([]), kurungan siku mengapit unsur bunyi;
- iv) (#), simbol dalam lingkungan tertentu;
- v) (K), lambang konsonan;
- vi) (V), lambang vokal;
- vii) (O), lambang perubahan kosong;
- viii) (N), konsonan nasal velar;
- ix) (J), konsonan nasal palatal;
- x) (/), konsonan plosif glotal tidak bersuara;
- xi) (dZ), konsonan afrikat palatal bersuara;
- xii) (⊗), konsonan frikatif velar bersuara;
- xiii) (↔), vokal tengah (schwa);

PENDEKATAN STRUKTURAL

Kajian ini, adalah berlandaskan pendekatan struktural. Struktural merupakan satu fahaman yang wujud di Eropah berikutan kebangkitan struktural linguistik yang dipelopori oleh Ferdinand de Saussure. Pendekatan struktural ini berasaskan prinsip-prinsip teori strukturalisme. Teori ini mula berkembang pada tahun 1960-an sebagai satu usaha untuk menerapkan kaedah dan wawasan Ferdinand de Saussure pengasas linguistik moden kepada kesusasteraan (Terry Eagleton, 1983:106). Saussure yang merupakan seorang ahli falsafah Swiss (1857-1913) percaya bahawa bahasa mempunyai struktur dalaman yang tersendiri dan mempunyai peraturan-peraturan yang sistematik (Charles, E. Bressler, 1999:89). Oleh itu, dalam analisis data yang berkait rapat dengan bidang fonologi, pendekatan struktural digunapakai dalam menganalisis data. Pemilihan pendekatan ini sebenarnya didasarkan pada beberapa hipotesis umum yang terdapat dalam pendekatan ini. Pertama, kaedah yang dipakai dalam pendekatan ini adalah bersifat empiris (induktif). Berdasarkan kaedah ini, sejumlah korpus bahasa yang diperoleh digeneralisasikan secara sistematik. Kedua, bahasa itu adalah ujaran dan kemudian barulah tulisan. Jadi, yang diteliti dan dicatat ialah bahasa lisan. Ketiga, bahasa merupakan satu produk yang terdiri daripada unsur bunyi dan makna. Keempat, pengelasan bunyi berdasarkan distribusinya. Pemilihan pendekatan ini adalah wajar kerana sesuai dengan objektif kajian.

Dalam pendekatan struktural, kaedah deskriptif sesuai digunakan untuk memerihalkan aspek bunyi-bunyi bahasa, konsonan, vokal dan diftong yang terdapat dalam kawasan kajian ini. Menurut Abdullah Hassan (1980:66), analisis deskriptif terbit dari kaedah tradisi yang

menghuraikan struktur bahasa, termasuklah bunyinya. Bunyi-bunyi yang didengar itu dipinggalkan dan diberi lambang. Kemudiannya bunyi-bunyi tersebut digolongkan kepada sesuatu jenis atas dasar persamaan ciri fonetiknya. Kaedah ini hanya memerlukan penjelasan, huraian atau tafsiran data tentang ciri bahasa sebagaimana ciri itu wujud dan digunakan oleh para penuturnya.

Dalam kajian ini, data dipecahkan kepada dua iaitu bunyi dan kata. Setiap kata ditranskripsikan ke dalam bentuk fonetik. Menurut Samarin (1993:220), transkripsi fonetik adalah penting kerana ia dapat menentukan sama ada sesuatu kajian itu berjaya atau tidak. Dalam kajian linguistik, transkripsi fonetik digunakan untuk menunjukkan secara tepat bunyi atau ciri-ciri bunyi yang terdapat dalam ujaran yang telah dianalisis. Transkripsi fonetik dilakukan menggunakan lambang fonetik antarabangsa (International Phonetic Alphabet (IPA)). Setiap bunyi yang wujud dalam kawasan kajian ini dipaparkan dalam bentuk rajah. Seterusnya, penyebaran bunyi konsonan, vokal, dan diftong dalam kata sama ada pada awal, tengah, atau pada akhir kata dipaparkan mengikut kawasan.

ANALISIS DAPATAN SISTEM FONEM VM BT

Dalam bahagian ini, pengkaji akan memaparkan inventori dan penyebaran vokal, diftong dan konsonan dalam kata bagi kawasan kajian. Penyebaran sistem fonem ini memperlihatkan keberadaan fonem berdasarkan posisinya dalam perkataan, iaitu di posisi awal, tengah atau akhir. Varian Melanau (VM) yang diketengahkan dalam makalah ini merujuk kepada VM BT.

SISTEM FONEM VOKAL VARIAN MELANAU BINTULU

Hasil analisis yang telah dilakukan, Varian Melanau BT mempunyai enam fonem vokal /i, u, e, o, ↔, a/ yang terdiri daripada dua vokal depan, dua vokal tengah, dan dua vokal belakang. Jadual 1 memaparkan inventori fonem vokal tersebut.

JADUAL 1. Inventori Vokal VMBT

Bahagian	Depan	Tengah	Belakang
Kedudukan			
Tinggi	i		u
Separuh Tinggi	e	↔	o
Separuh Rendah		a	
Rendah			

Jadual 1, memperlihatkan terdapatnya dua fonem vokal tinggi iaitu vokal tinggi depan /i/ dan vokal tinggi belakang /u/ yang dibunyikan sebagai [i] dan [u] hadir pada semua posisi iaitu pada awal, tengah, dan akhir kata. Seterusnya, terdapat dua fonem vokal separuh tinggi iaitu vokal separuh tinggi depan /e/ yang dibunyikan sebagai [e] hanya hadir pada posisi tengah kata dan vokal separuh tinggi belakang /o/ yang dibunyikan sebagai [o] hadir pada posisi awal dan tengah kata. Fonem vokal tengah separuh rendah /↔/ yang dibunyikan sebagai [↔] pula hanya hadir pada posisi tengah kata. Sementara itu, fonem vokal tengah rendah /a/ yang dibunyikan sebagai [a] pula hadir pada semua posisi kata iaitu awal, tengah dan akhir kata.

Jadual 2 memaparkan contoh kesemua penyebaran fonem vokal VM BT yang hadir pada posisi kata tertentu.

JADUAL 2. Penyebaran Fonem Vokal dalam VM BT

Jenis Vokal	Penyebaran Vokal Pada Posisi Kata					
	Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
/i/	[isa]	ia	[/ip↔n]	gigi	[m↔Ni®i]	terbang
/u/	[ulon]	manusia	[bu:Na]	bunga	[tadZu]	jarum
/e/	-		[supe↔p]	hisap	-	
/o/	[oN]	buah	[ga_oN]	hijau	-	
/↔/	-		[ti↔m]	garam	-	
/a/	[asama/]	lain	[≡a/]	air	[/ipa]	ular

Seterusnya, dalam VM BT ini terdapat vokal rangkap dalam perkataannya. Vokal rangkap dalam varian ini terdiri daripada urutan dua vokal sahaja. Terdapat enam jenis urutan vokal rangkap dalam VM BT, iaitu vokal rangkap depan – depan, depan – tengah yang memiliki dua struktur, vokal rangkap tengah – belakang dan belakang – tengah. Jadual 3 menunjukkan penyebaran jenis urutan vokal rangkap yang terdapat dalam VM BT.

JADUAL 3. Penyebaran Urutan Vokal Rangkap dalam VM BT

Vokal Rangkap	Struktur Urutan Vokal	BT	BMS
1) Depan-depan	/e/ + /i/	[talej]	tali
2) Depan-tengah	i) /i/ + /↔/	[ti↔m]	garam
	ii) /e/ + /↔/	[m↔≡e↔N]	membelah
3) Tengah-belakang	i) /a/ + /o/	[b↔kaop]	cakap
	ii) /↔/ + /u/	[bat↔w]	batu
4) Belakang-tengah	/u/ + /↔/	[k↔du↔/]	duduk

Selain daripada vokal rangkap yang terdapat dalam VM ini, terdapat juga proses pemanjangan vokal VM BT yang wujud secara teratur khususnya pada kata-kata satu suku kata. Dalam data yang ditemui hanya terdapat satu perkataan sahaja yang terdapat dalam VM BT yang memperlihatkan proses pemanjangan vokal ini. Contoh data adalah seperti yang terdapat dalam Jadual 4.

JADUAL 4. Penyebaran Pemanjangan Vokal dalam VM BT

Penyebaran Pemanjangan Vokal Pada Posisi Kata					
Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
-		[@a:k	darah	-	

Seterusnya, VM BT memiliki enam diftong iaitu /-aw, -aj, -ej, -↔w, -uy, dan oj/ yang dibunyikan sebagai [-aw, -aj, -ej, -↔w, -uj, dan -oj]. Enam diftong ini hanya hadir pada posisi akhir kata. Contoh data yang diutarakan ialah seperti dalam Jadual 5.

JADUAL 5. Penyebaran Diftong dalam VM BT

Jenis Diftong	Penyebaran Diftong Pada Posisi Kata					
	Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
/-aw/	-		-		[maw]	takut
/-aj/	-		-		[babaj]	naik
/-ej/	-		-		[m↔lej]	membeli
/-↔w/	-		-		[u@↔w]	rumput
/-uj/	-		-		[ikuj]	ekor
/-oj/	-		-		[p↔lanoj]	berenang

Seterusnya, VM BT mempunyai 24 fonem konsonan; tujuh buah konsonan letupan /p, b, t, d, k, g, //, dua konsonan implosif /≡, |/, dua konsonan letusan / τΣ, dZ/, lima konsonan geseran /v, s, z, @, h/, empat konsonan nasal /m, n,), N/ satu konsonan getaran /r/, satu konsonan sisian /l/ dan dua konsonan separuh vokal /w, j/. Jadual 6 memaparkan inventori fonem konsonan yang wujud dalam VM BT.

JADUAL 6. Inventori Konsonan VM BT

Daerah Sebutan	Dua Bibir	Bibir Gigi	Gigi Gusi	Lelangit Keras	Lelangit Lembut	Anak Tekak	Pita Suara
Cara Sebutan							
Letupan/plosif	Tbs	p	t		k		/
	Bs	b	d		g		
Implosif	Tbs						
	Bs	≡					
Letusan/ Afrikat	Tbs			τΣ			
	Bs			dZ			

tengah kata. Contoh kesemua kehadiran konsonan implosif pada posisi kata dalam VM BT ini boleh dilihat dalam Jadual 8.

JADUAL 8. Penyebaran Konsonan Implosif dalam VM BT

Jenis Konsonan	Penyebaran Konsonan Implosif Pada Posisi Kata					
	Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
/≡/	[≡a] ¹ [≡a/]	dua air	[su≡ak] ² [ka≡baw]	minum berdiri	-	
ʌ/	-		[b↔ʌoN] ³ [ʌ↔ʌu] [gaʌoN]	membengkak perempuan hijau	-	

Sehubungan itu, dalam VM BT terdapat dua konsonan letusan iaitu letusan lelangit keras tak bersuara /tʂ/ dan bersuara /dʒ/. Letusan lelangit keras tak bersuara /tʂ/ yang dibunyikan sebagai [tʂ] hanya hadir pada posisi awal kata dan letusan lelangit keras bersuara /dʒ/ yang dibunyikan sebagai [dʒ] terdapat pada posisi awal dan tengah kata. Contoh penyebaran konsonan ini boleh dilihat dalam Jadual 9.

JADUAL 9. Penyebaran Konsonan Letusan dalam VM BT

Jenis Konsonan	Penyebaran Konsonan Letusan Pada Posisi Kata					
	Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
/tʂ/	[tʂatʂiNtan]	cacing tanah	-		-	
/dʒ/	[dʒa/↔s]	jahat	[tadʒu]	jarum	-	

¹ Pewajaran mengatakan wujudnya konsonan implosif /≡/ dalam VM ini adalah didapati dalam sesetengah data yang ditemui terdapat beberapa contoh perkataan yang memperlihatkan kehadiran fonem ini contohnya dalam perkataan ‘dua’ dalam BMS ini, didapati dalam perkataan ini kehadiran fonem /≡/ pada posisi awal kata hadir dalam VM BT iaitu dengan menyebutnya [≡a]. Kehadiran fonem ini membentuk leksikalnya yang tersendiri dalam VM ini sedangkan perkataan ‘dua’ ini disebut sebagai [duwa, duah, ataupun duwah] dalam VM MKH, MT, DLT, IGN, OA, BLGN, DO, MDG, SG UD, RJG, KNWT dan TJG.

² Selain itu, contoh data turut memperlihatkan kehadiran fonem ini pada posisi tengah kata contoh kata ‘berdiri’ dalam BMS ini, didapati perkataan ini dalam VM BT menyebutnya [su≡ak] iaitu kehadiran fonem ini membentuk leksikalnya yang tersendiri dalam VM BT ini sedangkan perkataan ‘berdiri’ ini disebut sebagai [tuteN] dalam VM MKH, MT, DLT, IGN, OA, BLGN, DO, MDG, SG UD, dan RJG. Manakala VM KNWT menyebutnya [ʌʌutan] dan TJG [ʌrut].

³ Sehubungan itu, kehadiran konsonan konsonan implosif /ʌ/ turut terdapat pada perkataan ‘membengkak’ dalam BMS ini, didapati dalam perkataan ini kehadiran fonem /ʌ/ pada posisi tengah kata dalam VM BT menyebutnya [b↔ʌoN] iaitu kehadiran fonem ini membentuk leksikalnya yang tersendiri dalam VM ini sedangkan perkataan ‘membengkak’ ini disebut sebagai [upat] dalam VM MKH, DLT, OA, BLGN, MDG dan SG UD, [supat] dalam MT, DO, dan TJG, [k↔mbaN] dalam IGN dan RJG, serta [mamua] dalam KNWT (sila rujuk data no. 159 dalam Lampiran E) dan rujuk juga data no 191 dalam Lampiran E bagi melihat kehadiran fonem ini dalam leksikal tertentu.

Terdapat lima konsonan geseran dalam VM BT iaitu /v/, /s/, /z/, /ʀ/ dan /h/. Konsonan geseran bibir-gigi bersuara /v/ didapati hadir pada posisi awal dan tengah kata. Konsonan geseran gigi-gusi tak bersuara /s/ yang dibunyikan sebagai [s] hadir pada semua posisi kata iaitu awal, tengah, dan akhir manakala konsonan geseran gigi-gusi bersuara /z/ yang dibunyikan sebagai [z] hanya hadir pada posisi tengah kata. Konsonan geseran anak tekak bersuara /ʀ/ hadir pada semua posisi kata iaitu awal, tengah, dan akhir. Konsonan geseran pita suara tak bersuara /h/ yang dibunyikan sebagai [h] dalam perkataan, hanya hadir pada posisi akhir kata. Contoh kesemua konsonan geseran dan bunyi konsonan ini dalam setiap posisi kata tertentu dalam perkataan boleh dilihat dalam Jadual 10.

JADUAL 10. Penyebaran Konsonan Geseran dalam VM BT

Jenis Konsonan	Penyebaran Konsonan Geseran Pada Posisi Kata					
	Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
/v/	[vat]	berat	[m↔vos]	tiup	-	
/s/	[s↔l↔t]	sempit	[tasi↔/]	danau	[gut↔s]	potong
/z/	-		[az↔N]	besar	-	
/ʀ/	[ʀat]	laut	[buʀok]	buruk	[m↔mbuʀ]	buru
/h/	-		-		[d↔mah]	di

Seterusnya, terdapat empat konsonan sengau dalam VM BT iaitu /m/, /n/, /N/, dan /ʃ/. Konsonan sengau dua bibir /m/, yang dibunyikan sebagai [m] dan konsonan sengau gigi-gusi /n/, yang dibunyikan sebagai [n] hadir pada semua posisi kata iaitu pada awal, tengah, dan akhir kata. Konsonan sengau langit keras /ʃ/, yang dibunyikan sebagai [ʃ] hanya hadir pada posisi awal dan tengah kata dan konsonan sengau langit lembut /N/ yang dibunyikan sebagai [N], hadir pada semua posisi kata iaitu pada posisi awal, tengah, dan akhir. Contoh kesemua konsonan sengau yang hadir pada posisi kata tertentu boleh dilihat dalam Jadual 11.

JADUAL 11. Penyebaran Konsonan Sengau dalam VM BT

Jenis Konsonan	Penyebaran Konsonan Sengau Pada Posisi Kata					
	Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
/m/	[m↔vos]	tiup	[uma/]	rumah	[m↔/il↔m]	ikan
/n/	[nanaj]	lelaki	[bana]	suami	[awan]	awan
/ʃ/	[ʃubot]	gigit	[maʃEt]	tajam	-	

/N/ [Nan] dengar [p↔Na/] makan [kukaN] buka

Konsonan getaran gigi-gusi /r/ yang dibunyikan sebagai [r], dalam VM BT ini hanya hadir pada posisi akhir kata. Contoh perkataan ialah seperti yang terdapat dalam Jadual 12.

JADUAL 12. Penyebaran Konsonan Getaran dalam VM BT

Jenis Konsonan	Penyebaran Konsonan Getaran Pada Posisi Kata					
	Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
/r/	-		-		[t↔gor] [lebar]	tepuK lebar

Konsonan sisian gigi-gusi /l/ yang dibunyikan sebagai [l] dalam perkataan, didapati hanya berada pada posisi iaitu pada awal dan tengah kata. Contoh penyebaran konsonan ini ialah seperti yang terdapat dalam Jadual 13.

JADUAL 13. Penyebaran Konsonan Sisian dalam VM BT

Jenis Konsonan	Penyebaran Konsonan Sisian Pada Posisi Kata					
	Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
/l/	[likod]	belakang	[mili/]	pilih	-	

Dalam VM BT, terdapat konsonan /w/ dan /j/ yang dibunyikan sebagai [w] dan [j]. Konsonan separuh vokal dua bibir /w/ hanya hadir pada posisi tengah dan akhir kata dan konsonan separuh vokal lelangit keras /j/, hanya hadir pada posisi awal dan akhir kata. Pada akhir perkataan didapati kedua-dua konsonan ini memperlihatkan sebagai satu penyatuan bagi membentuk diftong Contoh penyebaran konsonan separuh vokal ini boleh dilihat dalam Jadual 14.

JADUAL 14. Penyebaran Konsonan Separuh Vokal dalam VM BT

Jenis Konsonan	Penyebaran Konsonan Separuh Vokal Pada Posisi Kata					
	Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
/w/	-		[bawuj]	angin	[baw]	di atas
/j/	[ja/]	ini	-		[babaj]	naik

Seterusnya, berkaitan dengan rangkap konsonan (gugus konsonan) VM BT memperlihatkan wujudnya rangkap konsonan nasalisasi plosif yang terjadi pada kata monosilabel, homorganik nasal yang berlaku pada kata dwisilabel dan bukan homorganik yang

hadir pada posisi tengah kata dan membentuk konstruksi seperti berikut; nasal + konsonan letupan /-mb- dan -Nt-/ dan implosif + plosif /-≡b-/. Contoh kehadiran rangkap konsonan ini boleh dilihat dalam Jadual 15.

JADUAL 15. Penyebaran Rangkap Konsonan dalam VM BT

Rangkap Konsonan	Penyebaran Rangkap Konsonan Pada Posisi Kata					
	Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
/-mb-/	-		[mbon]	kabus	-	
/-Nt-/	-		[tΣatΣiNtaN]	cacing tanah	-	
/-≡b-/	-		[ka≡baw]	berdiri	-	

KESIMPULAN

Dalam makalah ini, pengkaji telah mendeskripsikan aspek-aspek fonologi yang belum mendapat penjelasan dalam beberapa kajian tentang VMBT. Analisis data bermula dari penyebaran fonem dan bunyi yang terdapat dalam kawasan kajian berdasarkan bunyi vokal, diftong dan konsonan. Hasilnya, VMBT mempunyai mempunyai 6 fonem vokal iaitu /i, u, e, o, ↔, a/ dan memiliki enam diftong iaitu /-aw, -aj, -ej, -↔w, -uy, dan oj/ yang dibunyikan sebagai [-aw, -aj, -ej, -↔w, -uj, dan -oj]. Sehubungan itu, hasil kajian turut memperlihatkan adanya vokal rangkap dalam varian ini yang terdiri daripada urutan dua vokal sahaja. Terdapat enam jenis urutan vokal rangkap dalam VM BT, iaitu vokal rangkap depan – depan, depan – tengah yang memiliki dua struktur, vokal rangkap tengah – belakang dan belakang – tengah. terdapat juga proses pemanjangan vokal VM BT yang wujud secara teratur khasnya pada kata-kata satu suku kata. Dalam data yang ditemui hanya terdapat satu perkataan sahaja yang terdapat dalam VM BT yang memperlihatkan proses pemanjangan vokal ini. Seterusnya, VM BT mempunyai 24 fonem konsonan; tujuh buah konsonan letupan /p, b, t, d, k, g, //, dua konsonan implosif /≡, ʘ/, dua konsonan letusan /τΣ, dZ/, lima konsonan geseran /v, s, z, ʙ, h/, empat konsonan nasal /m, n, ŋ, N/ satu konsonan getaran /r/, satu konsonan sisian /l/ dan dua konsonan separuh vokal /w, j/. Seterusnya, berkaitan dengan rangkap konsonan (gugus konsonan) VM BT memperlihatkan wujudnya rangkap konsonan nasalisasi plosif yang terjadi pada kata monosilabel, homorganik nasal yang berlaku pada kata dwisilabel dan bukan homorganik yang hadir pada posisi tengah kata dan membentuk konstruksi seperti berikut; nasal + konsonan letupan /-mb- dan -Nt-/ dan implosif + plosif /-≡b-/. Oleh itu, diharapkan kajian ini dapat merungkai segala permasalahan yang timbul dalam kajian-kajian yang lepas dan dapat memelihara jati diri warisan bangsa Melanau Bintulu melalui bahasa.

RUJUKAN

- Abdullah Hassan. 1980. *Linguistik am untuk guru bahasa Malaysia*. Petaling Jaya: Fajar Bakti.
- Asmah Haji Omar. 1983. *The Malay peoples of Malaysia and their languages*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Charles, E. Bressler. 1999. *Literary criticism: An introduction to theory and practice*. New Jersey: Prentice Hall College.
- Clayre, I. F. C. S. 1970. “*The spelling of Melanau (Nee Milano)*”. *The Sarawak Museum Journal*, 28 (5), 330-352.
- Henry Guntur Tarigan. 1991. *Metodologi Pengajaran Bahasa 1*. Bandung: Angkasa Bandung.
- Information Malaysia 1992-93 Year Book*. 1992. Kuala Lumpur: Berita Publishing Sdn. Bhd.
- Kaharuddin & Rahim Aman. 2011. *Hukum bunyi dalam bahasa Indonesia dan bahasa Makassar*. *Jurnal Melayu*, (7), 287-302.
- King, Victor T. 1978. *Essay on Borneo Society*. (pnyt). University of Hull Publications. London:Oxford University Press.
- Labov, W. 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Mahsun. 1995. *Dialektologi diakronis sebuah pengantar*. Yogyakarta: Gadjah Mada Universitas Press.
- Mahsun. 2005. *Metode penelitian bahasa*. Jakarta: Raja Grafindo Persada
- Mohd Tarmizi Hasrah, Rahim Aman & Shahidi A.H. 2010. *Variasi dialek Pahang: keterpisahan berasaskan jaringan sungai*. *Jurnal Melayu* (5), 315-332.
- Mohd. Sheffei Abu Bakar. 1991. *Metodologi Penyelidikan untuk Ekonomi dan Bidang-Bidang Berkaitan*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Morris, H. S. 1989. *The Melanau an ethnographic overview*. *Sarawak Muzeum Journal*, 40 (61), 181-187.
- Norfazila Ab Hamid & Norhasliza Ramli. 2021. *Inventori fonem dialek Melayu Tioman -Aur- Pemanggil di Salang*. *Jurnal Melayu*, 20 (1), 109-125.
- Norfazila Ab Hamid & Rahim Aman. 2015. *Menentukan inventori fonem varian Melanau Oya dengan menggunakan pendekatan struktural*. Kertas kerja ini dibentangkan dalam Seminar Linguistik Kebangsaan 2015 (SliK) (berprosiding). Anjuran Persatuan Linguistik Malaysia (PLM) dengan kerjasama Dewan Bahasa & Pustaka dan Universiti Kebangsaan Malaysia, 20-21 Januari, 63-78.
- Norfazila Ab Hamid. 2019. *Inventori fonem dialek Melayu Jugra di Permatang Pasir*. *Jurnal Melayu*, 18 (1), 29-42.
- Norfazila Ab Hamid. 2020. *Komunikasi lisan dialek Melayu Jugra*. *Jurnal Melayu Isu Khas Disember (2020)*, 517-529
- Norfazila Ab Hamid. 2020. *Varian Melanau Sarawak: Tinjauan di Melanau Igan*. *Jurnal Melayu*, 19 (2), 321-336.
- Norfazila Ab. Hamid & Rahim Aman. 2016. *Varian Melanau Sarawak: Tinjauan di Melanau Mukah*. *Jurnal Melayu*, 15 (1), 99-112.
- Norfazila Ab. Hamid & Rahim Aman. 2017. *Varian dialek Melayu Tioman-Aur-Pemanggil: analisis linguistik bandingan*. *Gema Online*, 17 (2), 219-244.

- Norfazila Ab. Hamid & Wan Robiah Meor Osman. 2023. Varian Melanau Sarawak: Tinjauan di Melanau Matu. *Jurnal Melayu Isu Khas Disember (2023)*, 138-151.
- Norfazila Ab. Hamid, Norhasliza Ramli & Rahim Aman. 2017. *Sistem jaringan komunikasi Langkawi varian Kedawang*. *Jurnal Melayu Isu Khas* 2017, 407-418.
- Norfazila Ab. Hamid, Rahim Aman & Shahidi A.H. 2018. Melanau language ancient consonant phoneme. *Dilectologia Revista Electronica*, 20, 21-42.
- Norfazila Ab. Hamid, Shahidi A. Hamid & Wan Robiah Meor Osman. 2023. Variasi vokal dan diftong Bahasa Melanau Sarawak. *Geografia-Malaysian Journal of Society and Space*, 19 (4), 245-262.
- Norfazila Ab. Hamid, Wan Robiah Meor Osman, Norhasliza Ramli & Raj Ali. 2023. Inventori fonem vokal dan diftong varian Melanau Balingian di Sarawak. *Jurnal Melayu*, 22 (2), 71-83.
- Norfazila Ab. Hamid. 2014. *Rekonstruksi dan pengelasan bahasa Melanau Purba*. Tesis Doktor Falsafah, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Rahim Aman. 1997. *Perbandingan fonologi dan morfologi bahasa Iban*. Tesis Sarjana, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Saidatul Nornis Hj. Mahali. 2010. *Perbandingan dialek Bajau Kota Belud dan Bajau Semporna, Sabah*. *Jurnal Melayu*, (5), 333-374.
- Samarin, W. J. 1993. *Linguistik lapangan: Panduan kerja lapangan linguistik*. Terj. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Terry Eagleton. 1983. *Literary theory: An introduction*. United States: Universiti of Minnesota Press.
- Trudgill, P. & Chambers, J.K. 1990. *Dialektologi*. (terj.). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Wan Hashim Wan Teh. 1980. *Kaedah penyelidikan sosial*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Biodata Penulis:

Norfazila Ab. Hamid (PhD) merupakan Pensyarah Kanan di Pusat Kajian Bahasa, Kesusasteraan & Kebudayaan Melayu, Fakulti Sains Sosial & Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia. Kepakaran beliau ialah dalam bidang Linguistik Bandingan & Dialektologi.